

Debatt

Diskussionen om genusbegreppet och dess teoretiska ställning som inleddes i KVT nr 4 1987 fortsätter. Ann-Cathrine Åquist diskuterar här Yvonne Hirdmans artikel "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" (KVT nr 3 1988) och menar bl a att försöken att formulera en patriarkatteori inte får avstanna till förmån för en postmodernistiskt inspirerad syn på genus.

Vart tog patriarkatteorin vägen?

Maud Landby Eduards och Ulla Manns har uppmanat till debatt om kvinnoforskningens grundläggande begrepp och teorier (KVT nr 4 1987). Det var en god idé! Jag antar utmaningen och kommer att forma mitt inlägg¹ i diskussionen i förhållande till Yvonne Hirdmans (YH) artikel »Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning» (KVT nr 3 1988). Hennes artikel är intressant och tankeväckande. Jag vill här diskutera dels begreppet »genus», dels några centrala punkter i YH:s idé om genusystemet.

Som YH skriver är »genus» ett begrepp inom grammatiken. Det var faktiskt samma sak med begreppet »gender» på engelska, till dess kvinnoforskningen tog upp begreppet och gav det betydelsen socialt och samhälleligt skapat kön. Detta är en god illustration till den (icke-positivistiska) kunskapsteoretiska uppfattningen att kunskapsproduktion och begreppsutveckling hänger nära samman. När vi kan ge ett begrepp en helt, eller delvis, ny mening så har vi också utvecklat vår kunskap. När vi (på engelska) kan säga både »sex» och »gender» har vi fått kunskapen att skillnader mellan män och kvinnor inte bara är biologiska, det finns också sociala och samhälleliga skillnader. Ska vi då som YH föreslår använda begreppet »genus» på svenska? Jag menar att det vore bättre att låna in det engelska begreppet »gender» och använda det i betydelsen socialt och samhälleligt skapat kön. »Gender» har fördelen att redan

vara etablerat i denna betydelse. Men det viktigaste argumentet för att använda »gender» lånar jag från Harriet Holter. Hon har påpekat att fördelen med detta begrepp, framför andra alternativ, är att det lätt kan sättas i processform. Vi kan tala om »genderisering», »av-genderisering», »om-genderisering» som *pågående processer*. Därmed får vi ett dynamiskt begrepp som också har en dimension av förändring. Vi ser att de sociala och samhälleliga relationerna mellan män och kvinnor inte är statiska, utan ställda i ständig reproduktion. Maud Landby Eduards och Ulla Manns är inne på liknande tankegångar i sin artikel när de talar om »gendered» och »genderized» (Eduards, Manns 1987). De efterlyser översättningar till god svenska av begreppen. Jag tycker nog att vi kan tillåta oss att säga gender och genderisering på svenska. Alternativen är sämre. Gunnel Forsberg diskuterar detta i en artikel (Forsberg 1989). Hon bestämmer sig lite motvilligt för att använda begreppen gender och genderisering, efter att ha avvisat det otympliga begreppet »förkönsligandeprocess». Min huvudinvändning mot begreppet »genus» är alltså att det inte kan sättas i processform.

Jag har samma invändning mot begreppet »socialt kön». Men jag delar inte YH:s uppfattning att begreppet »socialt» har blivit utnött inom samhällsvetenskapen, eller att det skulle mana fram bilden av ett plagg som kan tas av och på! Hur skulle vi kunna göra oss fria från det sociala? Det är fundamentalt mänskligt, och visar hur vi blir människor (män och kvinnor) i relation till andra människor.

Det finns dock ett annat problem med begreppet »social», som kanske kan förklara varför det kan uppfattas som utnött. I engelskspråkig litteratur skiljer man sällan på *socialt* och *samhälleligt* – båda betecknas med »social». Enligt min mening är det emellertid viktigt att upprätthålla distinktionen mellan det sociala, som är det direkt mellanmännliga, och det samhälleliga, som betyder en strukturerande helhet, med institutioner, som i stor utsträckning organiserar våra liv.

Några kvinnoforskare använder begreppet »kön» i stället för gender, genus eller socialt kön. Två argument brukar framföras. För

det första anses uppfattningen att manligt och kvinnligt är både biologiskt och socialt-samhälleligt bestämt numera så etablerad att vi inte behöver påpeka det ständigt. Detta gäller troligen inom kvinnovetenskapliga kretsar, men inte i samhället i övrigt. För det andra hävdas det att det är svårt att dra gränsen mellan det biologiska och det samhälleliga. Det kan vara riktigt, men är inte ett hållbart argument mot att försöka differentiera inom begreppet kön. Om det är svårt att dra en gräns (empiriskt), desto viktigare blir det att göra en distinktion i analytiskt syfte.

I fortsättningen använder jag här begreppet gender. När jag skriver genus eller genus-system är det i direkta hänvisningar till YH:s begreppsbruk.

Genussystemet

Jag ska kort sammanfatta min tolkning av YH:s diskussion om genusystemet och sedan ta upp de punkter jag finner problematiska. Hon skriver att

»... genus kan förstås som föränderliga tankefigurer »män» och »kvinnor» (...) vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker...» (Hirdman 1988, s 51)

»Det (genussystemet) ska förstås som en dynamisk struktur (system); en beteckning på ett »nätverk» av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags mönstereffekter och regelbundenheter. Genussystemet är således en ordningsstruktur av kön.» (ibid)

Denna ordning är grundläggande för samhället som helhet. Genussystemet har två principer, enligt YH. Den första är isärhållandet mellan män och kvinnor och den andra är hierarkin där kvinnor alltid är underordnade. Isärhållandets princip tar sig konkreta uttryck i att platser, sysslor och egenskaper är antingen manliga eller kvinnliga så att »sort 1 gör sak 1 på plats 1; sort 2 gör sak 2 på plats 2» (ibid s 52).

Sort 1 och sort 2 binds samman av ett genuskontrakt, vars innehåll varierar historiskt och geografiskt.

Under rubriken »Systemgenererande dynamiker» presenterar YH vad jag uppfattar

som hennes förklaring till att genusystemet upprätthålls. Det beror dels på att själva genusystemet har en reproducerande kraft: »det är som det är för att det var som det var» (ibid s 57), och dels på fortplantningen, den manliga och kvinnliga biologin. Systemet kan brytas genom att vi lär oss att tänka att det *kan* vara annorlunda. I tider av ekonomisk eller politisk kris är det lättare att bryta igenom isärhållandet.

Jag hoppas att detta är en någorlunda korrekt återgivning av YH:s formulering av genusystemet. (Här utelämnas avsnittet om Habermas livsvärldsbegrepp, men jag återkommer till det längre fram.)

Min första invändning gäller fokuseringen på *tankar* i idén om genusystemet. Genussystemet är *tankefigurer* som ger upphov till eller skapar föreställningar och sociala praktiker. Att tankar och föreställningar hänger samman är rimligt. Men kan tankefigurer skapa sociala praktiker? Jag vill hävda att så inte är fallet. Sociala praktiker uppfattar jag i stället som ett resultat av samspel mellan strukturer och handlande – en uppfattning inspirerad av Giddens struktureringsteori (Giddens 1979, 1984). Enligt denna förstås strukturer i termer av regler och resurser, och strukturer är både begränsande och möjliggörande.

Vidare är det problematiskt att, som YH, inte skilja mellan struktur och system. Begreppen system och struktur kan naturligtvis definieras på olika sätt. En variant är den Giddens föreslår. I hans teori är ett system ett någorlunda avgränsbart, konkret mönster av handlande och relationer. »Bakom» dessa ligger strukturer som formar och ordnar (ej determinerar!) relationer mellan de handlande individerna (ibid). Giddens definierar system utifrån en kritik av användningen av systemteori i samhällsvetenskapen – den systemteori som är inspirerad av begreppets användning i biologisk vetenskap. Hans strukturbegrepp bygger på en kritik av olika varianter av funktionalism och strukturalism, där strukturer uppfattas som determinerande. När man talar om *genussystem* för det tanken till något avgränsbart på samma sätt som t ex begreppet ekonomiskt system. Eftersom alla samhälleliga system är genderiserade riske-

Marianne Jonsson, "Mask II", skulptur i mässing, 1988. Foto: Maria Lantz.

rar det att bli missvisande att tala om *ett* genussystem.

Patriarkatteori och frågan »varför»

YH:s syn på förklaringen till varför genussystemet upprätthålls är inte helt klar. Hon skriver bl a »att det är som det är för att det var som det var». Är det inte snarare så att förklaringen finns i det faktum att »någon» har intresse av att systemet upprätthålls, »någon» tjänar på systemet. Och »någon» är män,

män både som individer och som »karaktersmasker», som bärare av ett överordnat gender. Varför är det så svårt att se det i ögonen? Är det för att vårt gender kräver att vi ska vara snälla flickor?

Såvitt jag förstår menar YH att biologi och fortplantning också medverkar till upprätthållandet av genussystemet. Men hur detta samband mellan biologi och det samhälleliga ser ut förblir oklart.

Vilken uppfattning man har om varför underordningen av kvinnor består, hänger i sin tur samman med uppfattningen om hur detta förhållande kan brytas. Ibland tycks det

som om YH hävdar att för att bryta genussystemet räcker det med att *tänka* att det kan vara annorlunda. Hon skriver t ex:

»Den systemförändrande kraften finns således i det mänskliga tankesystemet.» (Hirdman 1988, s 58)

Men för att upphäva genderiseringens orättvisor räcker det inte med att tänka. Kvinnors underordning kan bara upphävas genom kvinnokamp, och den måste drivas på alla områden – i det privata, i politiken, på arbetsplatser, inom undervisning och forskning. Det är mycket möjligt att det är lättare att driva den kampen i tider av ekonomisk eller politisk kris, som YH skriver. Men det kan också vara tvärtom. I tider av ekonomisk tillväxt har det ofta varit lättare att få genomslag för reformer som har gynnat kvinnor.

I YH:s framställning om genussystemet saknar jag teori, något som hjälper oss att belysa frågan »varför». Diskussionen om genussystemet och dess principer är intressant för den fortsatta kartläggningen av kvinnors underordning, men den stannar på beskrivningens nivå. Beskrivning är inte oviktig – tvärtom. Kvinnors underordning tar sig ständigt nya former och måste beskrivas om och om igen.

YH tror inte att det finns någon teori om genderrelationer inom kvinnoforskningen. Vad blev det av patriarkatteorin? Den kan användas för att belysa frågan »varför», utan att hamna i sociobiologi eller »den onde mannen»-förklaringar. En viktig aspekt av patriarkatteorin är att den knyter begreppet gender till samhällelig struktur – till patriarkatet, det som ligger »bakom» och ordnar relationer mellan män och kvinnor.² Den patriarkala strukturen definierar regler för manligt och kvinnligt och fördelar resurser mellan könen, vilket samtidigt innebär begränsningar och möjligheter. Lika lite som begreppet »klass» kan stå ensamt utan begreppet »kapital», kan genderbegreppet frikopplas från patriarkatet, såvida vi inte ska »nöja» oss med beskrivningar.

Nu är ju knappast patriarkatteorin någon entydig storhet (se t ex Carlsson, Esseveld, Goodman, Widerberg i *KVT* nr 1/1983). Den finns i flera varianter, så olika att man knappast kan tala om *en* teori. Patriarkatteori dis-

kuterades flitigt på 70-talet och uppfattas kanske som »gammal» och överstånden i dag. Men det finns nya försök att formulera teorin, t ex i Sylvia Walbys bok *Patriarchy at Work*. Jag menar att det är viktigt att vi fortsätter diskussionen och arbetet med att utveckla patriarkatteorin.

Habermas livsvärld och system

YH försöker ge genussystemet en förankring på samhällsteoretisk nivå genom att knyta det till Habermas livsvärldsbegrepp. Såvitt jag kan förstå haltar den kopplingen eftersom hon utelämnar Habermas systembegrepp. De två begreppen (system och livsvärld) hänger nära samman och förutsätter varandra i Habermas analys. Som YH påpekar, är livsvärlden hos Habermas, en fond av »bakgrundskunskap». Men den är också den sfär där integration sker i direkt kommunikation, baserad på normer; *socialt* (inte samhälleligt), i bästa fall med hjälp av kommunikativt handlande (vilket YH utelämnar). På systemnivå sker integrationen funktionellt. Ett exempel på det är marknaden som integrerar ekonomin.

När YH sammankopplar genussystemet med Habermas livsvärldsbegrepp utgår hon från Habermas diskussion om hur livsvärldens symbolstruktur reproduceras (Habermas 1981, band II s 208 ff). Habermas för en diskussion om denna reproduktion under tre rubriker: kulturell reproduktion, social integration samt socialisation. Hela tiden förs diskussionen i ett *livsvärldsperspektiv*. Att då, som YH gör, sätta likhetstecken mellan social integration och »institutioner, artefakter, arbetsdelningen mellan könen» (Hirdman 1988 s 53) blir missvisande. Jag tolkar Habermas så att institutioner och arbetsdelningen mellan könen hör hemma i *systemet* och inte i livsvärlden. (Det Habermas diskuterar under rubriken »social integration» är handlingskoordinering som rör stabilisering av gruppidentitet och solidaritet.)

Härmed vill jag inte ha sagt att Habermas diskussion om livsvärld och system skulle vara ointressant för kvinnoforskningen. Tvärtom – här finns en spännande och systematiskt genomarbetad teori om samhälleliga

livssammanhang som kan inspirera till, och utgöra grund för, forskning. Habermas skiljer analytiskt på system och livsvärld, dels för att kunna skilja på dessa två typer av integration (social och funktionell), dels för att kunna analysera andra typer av rationalitet och förnuft än det instrumentella. Enligt min tolkning av Habermas är hans viktigaste poäng, förenklat uttryckt, att »det moderna projektet» har lett till att vi i livsvärlden kan ställa giltighetsanspråk, kräva begrundan för handlingar och normer. Här finns alltså en potential för icke-instrumentellt förnuft och rationalitet. På ett sätt kan man se det så att detta är en förutsättning för kvinnorörelsen. Utifrån våra erfarenheter att bli diskriminerade och utsatta för underordning kan vi, med stöd i det modernas normer om förnuft, frihet och jämlikhet, kräva en annan ordning.

En del av Habermas kritik av det moderna »tillståndet» är att livsvärlden hotas av kolonisering från systemet, det som ska integreras socialt blir funktionellt integrerat. Utifrån detta tror jag man kunde göra spännande feministiska analyser av hur kvinnors livsvärld hotas och hur förnufts- och rationalitetspotentialer blockeras av patriarkatet.

Postmodernistiskt villospår

I YH:s diskussion av genussystemet saknar jag framför allt teori som kan knyta begreppet gender till struktur och samhälleliga processer. En sådan koppling finns i patriarkat-teori, åtminstone i vissa formuleringar av den. Diskussionen om patriarkatteori har avstannat på senare år, kanske som ett resultat av 80-talets postmodernistiska strömningar. En postmodernistisk hållning avfärdar teorier som »totaliserande» och kvar blir några begrepp som tjänar till att beskriva »lokala historier», utan att begreppen relateras teoretiskt till varandra. Det leder till sådana positioner, som den Joan Scott intar, när hon hävdar att gender *konstituerar* sociala och/eller samhälleliga relationer mellan könen (Scott 1986 s 1067). En betydligt mer fruktbar hållning är, enligt min mening, att se patriarkatet som det konstituerande elementet. De konkreta genderiseringsprocesserna är ett

resultat av å ena sidan en sammanflätning av patriarkal struktur med andra samhälleliga strukturer och å andra sidan vårt (mäns och kvinnors) vardagliga handlande. Om vi avsäger oss teori i försöken att förstå kvinnors underordning förlorar vi ett kraftfullt verktyg – här leder oss postmodernismen på villospår. Låt oss fortsätta att utveckla patriarkatteori!

Ann-Cathrine Åquist

LITTERATUR

- Carlsson, Christina, Esseveld, Joke, Goodman, Sara, Widerberg, Karin, »Om patriarkat: en kritisk granskning», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 1983.
- Forsberg, Gunnel, »Att göra lokala analyser av den könsuppdelade arbetsmarknaden». Paper till det 10:e Nordiska symposiet i kritisk samhällsgeografi, Roskilde 1989.
- Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory*, MacMillan, London 1979.
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge 1984.
- Habermas, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band I, II, Suhrkamp, Frankfurt 1981.
- Hirdman, Yvonne, »Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3 1988.
- Landby Eduards, Maud, Manns, Ulla, »Om genus och genussystem», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1987.
- Scott, Joan, »Gender: A Useful Category of Historical Analysis», *American Historical Review* vol 91 nr 5 1986.
- Walby, Sylvia, *Patriarchy at Work*, Polity Press, Cambridge 1986.

NOTER

- 1 Jag är tacksam för kommentarer från Bjørn Asheim, Tamar Bermann, Gro Hagemann, Karin Widerberg samt från KVT:s redaktion.
- 2 I några varianter av patriarkatteorin knyts gender till psykisk struktur.